

**Անանիա Շիրակացին և նրա «Մեկնութիւն Տոմարի Անդրեասայ»
բնագիրը**

Գալստյան Գ. Ա

Երևանի պետական համալսարան, Աստվածաբանության ֆակուլտետ

(Երևան, Հայաստան)

ggalstyan123@gmail.com

Վճռորոշ բառեր՝ Անանիա Շիրակացի, տոմար, մեկնություն, կրկնակ, վերադիր, Է-երեակ, նահանջ

Анания Ширакаци и его подлинник “Толкование Календаря Андреаса”

Галстян Г. А.

Ереванский государственный университет, Факультет Богословия (Ереван, Армения)

ggalstyan123@gmail.com

Аннотация: Статья посвящена Аналие Ширакаци и его труду «Толкование календаря Андреаса». Дается краткий очерк жизни и деятельности Ширакаци. В работе на основании всех существующих точек зрения рассматривается вопрос о принадлежности оригинала авторству Ширакаци. Выявляются также категории (кисак, кркнак, Э-ереак, високосный и т. д.), к которым известный календаролог обращается в труде «Толкование календаря Андреаса». Представлены толкования Ширакаци относительно этих вопросов, приведены также комплексные сведения об этих календарологических проблемах.

Ключевые слова: Анания Ширакаци, календарь, толкование, кркнак, эпакт, Э-ереак, високосный

**Anania Shirakatsi and His Piece of Original “Interpretation of the
Calendar of Andreas”**

Galstyan G. A.

Yerevan State University, Faculty of Theology (Armenia, Yerevan)

ggalstyan123@gmail.com

Abstract: The article refers to Anania Shirakatsi and his work “Interpretation of the calendar of Andreas”. A brief introduction is made about Shirakatsi’s life and career. The study discusses the fact whether the original belongs to Shirakatsi, comparing all the existing viewpoints. Problems like kisak, krknak, veradir, retreat and others raised by the famous calendar expert in his work “Interpretation of the calendar of Andreas” are also discussed. Anania Shirakatsi’s interpretations as well as comprehensive information of the problems are also presented in the work.

Keywords: Anania Shirakatsi, calendar, interpretation, kisak, krknak, veradir, retreat

Անանիա Շիրակացին Է. դարի նշանավոր գիտնական է, մատենագիր և Հայաստանում բնական կամ ճշգրիտ գիտությունների հիմնադիրը [1]. նրան կարելի է համարել տոմարագիտության, տիեզերագիտության և թվաբանության հիմնադիրը հայոց մեջ: Անանիա Շիրակացու աշխատությունները կարևոր սկզբնաղբյուրներ են եղել գիտության տարբեր ոլորտներով զբաղվող միջնադարյան գիտնականների համար: Ուստի, նրա աշխատությունները հաճախ են ընդօրինակվել: Եվ ինչպես, օրինակ, Դիոնիսոս Թրակացու քերականությունն է հիմք հանդիսացել միջնադարյան հայ քերականների աշխատությունների շարադրման համար, այնպես և Անանիա Շիրակացու տոմարագիտական, տիեզերագիտա-

կան ու թվաբանական երկերն են սկզբնաղբյուր ծառայել միջնադարյան հայ գիտնականների համար [2]: Աշոտ Աբրահամյանը կարծում է, որ Անանիա Շիրակացուց հետո հայերենով գրված տոմարագիտական, տիեզերագիտական, թվաբանական աշխատությունների մեծ մասը վերջինիս գիտական աշխատությունների մեկնությունները կամ անուղղակի վերարտադրություններն են [2]:

Գիտենք, որ Անանիա Շիրակացու՝ մեզ հասած բնագրերի ընդօրինակություններում և ընդհանրապես պատմիչների երկերում նրա անվան վերաբերյալ որևէ տարակարծություն չկա, ինչը չենք կարող ասել նրա ազգանվան վերաբերյալ, որը հիշատակվում է տարբեր ձևով՝ Շիրակացի, Շիրակունույ, Շիրակայնույ,

Շիրակվանցոյ, Շիրակվանցի, Շիրակուանցոյ, Շիրակուանցի, Շիրակացոյ, Շիրակացոյ, Շիրակունոյ, Շիրակայնոյ, Շիրակացոյն, Շիրականոյ, Շիրակացի, Անեցի և այլն [3]: Ռաֆիկ Վարդանյանը վերը թվարկվածներից առավել ընդունելի է համարում Շիրակացի ու Շիրակունի տարբերակները՝ որպես գավառանունից և տոհմանունից առաջացած ձևեր, իսկ Գրիգոր Բրուտյանն առավել ճիշտ է համարում և հիմնականում կիրառում է Շիրակունի տարբերակը [4]:

Համառոտ անդրադառնալով Անանիա Շիրակացու կենսագրական տվյալներին՝ պետք է նշել, որ անվանի գիտնականի ծննդյան ժամանակի վերաբերյալ առկա են տարբեր տեսակետներ: Համաձայն որոշ կարծիքների՝ Անանիա Շիրակացին ծնվել է Զ. դարավերջին, Է. դարասկզբին կամ 610-ական թվականներին, իսկ Ռ. Վարդանյանը նշում է 626-631 թվականների միջակայքը [3]: Ինչ վերաբերում է Անանիա Շիրակացու ուսումնառությանը, նա Չորրորդ Հայքում աշակերտում է մեծ համբավ վայելող Քրիստոսատուրին, սակայն շուտով համոզվում է, որ իր ընտրած ուսուցիչը սահմանափակ գիտելիքներ ունի: Անանիա Շիրակացին իր ինքնակենսագրության մեջ այս մասին նշում է, որ իր ուսուցիչը «չէր տիրապետում համարողական արվեստին», ուստի ինքը փորձում է զբաղվել ինքնակրթությամբ: Տեղեկություններից պարզ է դառնում, որ Անանիա Շիրակացին, հասնելով Թեոդոպոլիս, գտել է Եղիազարոս անունով մի խելացի մարդու, որը «հմուտ է եղել եկեղեցական գրքերի մեջ»: Նաև առկա է հիշատակություն, որ նա ուսանել է Տյուրքիկոս անունով անվանի վարդապետի մոտ [3]: Նշենք նաև, որ «մեծահանձար ուսուցչապետը», ինչպես հաճախ անվանում էին նրան, հեղինակում է արժեքավոր բազմաթիվ երկեր, որոնք վերաբերում էին մաթեմատիկային, աստղագիտությանը, չափերին ու կշիռներին, երկրաբանությանը, աշխարհագրությանը, օդերևութաբանությանը, պատմագիտությանը [5], տիեզերագիտությանն ու տոմարին:

Հարկ է նշել, որ Անանիա Շիրակացու տոմարական ժողովածուի վերնագիրը ունեցել է տարբեր բնորոշումներ. 9-րդ դարի 60-ական թթ-ից մինչև 12-րդ դարի 20-ական թթ.-ի երկրորդ կեսը այն դիտարկվել է իբրև «Շ-եակ

մատեան» կամ ուղղակի «Շ-եակ», իսկ 1005 թ.-ից սկսած՝ «Քննիկոն» կամ «Մեծ քննիկոն» համարժեքն է ստացել: 1094 թ.-ից մինչև 18-րդ դարասկիզբ «Քննիկոն» տերմինը ընկալվել է իբրև միայն հոմալեզու և հայոց փոքր թվականների համար՝ որպես Շ-եակի երկրորդ շրջապտույտի թվականներ: Համեմատելով, համադրելով և վերլուծելով մատյանի անվան բոլոր տարբերակները՝ Ռ. Վարդանյանը վերականգնել է Անանիա Շիրակացու տոմարական-տոնացուցային մատյանի վերնագիրը՝ «Անանիայի Շիրակացոյ (Շիրակունոյ) համարողի ՇԼԲ կարգը» [3]:

Հայոց տոմարի շարժականության հետևանքով պայմանավորված դժվարությունները բացատրելու, դրանք այլ ժողովուրդների գործածական տոմարների հետ հարաբերակցելու, ինչպես նշատերին հասանելի դարձնելու նպատակով ստեղծվել են տոմարի մեկնություններ, որոնց հեղինակի հարցը երբեմն երկբայելի է և պահանջում է մանրամասն ուսումնասիրություն:

Պետք է նշել, որ տոմարին վերաբերող՝ հայկական ձեռագրերում պահպանված մեկնություններից մեկը գրչագրերի մի խմբում կրում է «Մեկնություն տոմարի Անդրեասայ» վերնագիրը, իսկ մյուսը, որն առավել ընդարձակ է, վերնագիր չունի: Վերջինս հրատարակել է Աշոտ Աբրահամյանը և այն վերագրել Անանիա Շիրակացուն: Հ. Անասյանը նշում է, որ Աշոտ Աբրահամյանն անհիմն է նման բան կատարել [6]: Ընդունելով այս քննադատությունը՝ Աշոտ Աբրահամյանն այս երկը համարել է Անդրեասի տոմարի մի մասը, որը մեկնել է Անանիա Շիրակացին [3; 7]: Իսկ Ռ. Վարդանյանի ուսումնասիրությունները հիմնավորում են, որ այդ մեկնության հեղինակը հենց Անանիա Շիրակացին է [3]: Նրա եզրահանգումը կապված է հետևյալ փաստարկների հետ. խնդրո առարկա բնագրում վերլուծված են Շ.-եակ համակարգն ու դրա բաղադրատարրերը, որոնք ստեղծվել են 562 թ., երբ 552 թ. արդեն ավարտվել էր Անդրեասի 200-ամյա Ջատկացուցակը: Սա է պատճառը, որ այն չէր կարող լինել Անդրեասի տոմարը կամ դրա մի մասը: Նշյալ բնագրում քննվում են նաև Հայոց շարժական տոմարի և թվականության հարցերը՝ կապված Հայոց Շ.-եակի հետ: Ըստ Ռ. Վարդանյանի՝ այդ բնագրի

երկու հատվածների հեղինակն էլ Անանիա Շիրակացին է, ինչի հիմնավորումներն առկա են Հովհաննես Դրասխանակերտցու «Պատմություն Հայոց» աշխատության մի հատվածում, ինչպես նաև Հովհաննես Կոզեռնի «Մեկնություն տոմարի գոր արարեալ է Յոհաննիսի վարդապետի, գոր մականունն Կոզեռն կոչեցեալ» բնագրում: Հավելենք նաև, որ ուսումնասիրողը նշում է, թե «Մեկնություն տոմարի Անդրեասայ» վերնագիրը կարելի է սրբագրել «Մեկնություն տոմարի Անանիայի» կամ «Մեկնություն տոմարի Անանիայի Շիրակացու համարողի» և զետեղել Անանիա Շիրակացու տոմարական մատյանում [3]: Այս 2 բնագրի ուշադիր քննությունը հանգեցնում է այն եզրակացությանը, որ դրանք Անանիա Շիրակացու տոմարական մատյանում եղած մեկնության հատվածներն են, և որ, օրինակ, Հովհաննես Կոզեռնն իր մեկնության նյութը հիմնականում քաղել է Անանիա Շիրակացու աշխատություններից [3]: Ռ. Վարդանյանը նաև կարծում է, որ Անանիա Շիրակացու մեկնության հավանական խմբագիրը Հովհաննես Սարկավագն է, որից և ընդօրինակվել է հարցուպատասխանիքն ու հասել մեզ [3]:

Իսկ ո՞վ էր Անդրեասը և ինչու էր Անանիա Շիրակացին նման մեկնություն կատարել:

Ասորի և հայ մատենագիրներին հայտնի է եղել Անդրեաս անունով մի հեղինակ, ում համարում են Մազնուս եպիսկոպոսի եղբայրը: Ըստ Եղիա Մծբնեցու՝ Անդրեասը գրել է Զատկի տոնի մեկնություն, որն ուղղված է եղել հրեական Զատկի դեմ, գրել է նաև Ժամանակագրություն: Նրա այս աշխատությունների ասորերեն և հունարեն բնագրերն այժմ հայտնի չեն: Հայկական սկզբնաղբյուրները պահպանել են ոչ միայն Անդրեասի անունը, այլ նաև նրա աշխատանքները, բայց ոչ ամբողջական տեսքով: Եզնիկ Կողբացին և Մովսես Խորենացին օգտվել են Անդրեասի խմբագրած Հիպպոլիտոսի Ժամանակագրությունից [8]: Նշենք, որ Հիպպոլիտոսի Ժամանակագրությունը թարգմանվել և խմբագրվել է տարբեր հեղինակների կողմից՝ հատկապես Անդրեասի և Անանիա Շիրակացու կողմից, որոնք օգտվել են հետագայում գրված բնագրերից: Նշենք նաև, որ հայերենով հասած Ժամանակագրության մեջ վկայված են Արարչության թվականության երկու համակարգեր,

որոնք տրված են դարագույններով: Նշվածներից առաջինն սկսվում է Ադամից և ավարտվում է Թեոդոս Մեծի որդիների՝ Արկադիոսի և Օնորիոսի հիշատակությամբ (395 թ.): Եվ Արարչության թվականության այս համակարգը Հիպպոլիտոս-Անդրեասինն է: Հարկ է նաև նշել, որ ուսումնասիրողները վերականգնել են Հիպպոլիտոսի համակարգը մինչև 234/235 թթ.-ը, սակայն վրիպել են հայերեն բնագրում Անդրեասի ավելացրած դարագլխի հարցում՝ մինչև 395 թ.-ը [9]: Անանիա Շիրակացին, ով իր տոմարական ժողովածուն սկսել է «Ժամանակական կանոնով»՝ Ժամանակագրությամբ, դրանում պահպանել և հաջորդ սերունդներին է փոխանցել Անդրեասի Ժամանակագրությունը Նշենք նաև, որ Անանիա Շիրակացին Զատկին նվիրված մեկնության մեջ օգտվել է Անդրեասի նույնանուն մեկնությունից: ՄՄ Հ^ր 1973 և 1999 գրչագրերում գտնվել են Անդրեասի Զատկի մեկնության ամբողջական և խմբագրված հատվածներ, նաև նրա կազմած 200-ամյա Զատկացուցակի կանոնները: Այս և այլ բնագրերի համադրությունները հնարավորություն են տվել Ռ. Վարդանյանին վերականգնելու Անդրեասի 200-ամյա Տոմար-Տոնացույցը [8], որի բնագրի հիշատակարանից երևում է, որ Անդրեասը աղյուսակը կազմել է Անտիոքացվոց թվականության համակարգով՝ սկսելով 401 թ.-ից (քրիստոնեական Դիոնիսյան թվականով՝ 353 թ.) և ավարտել Անտիոքացվոց 600 թ.-ին (քրիստոնեական Դիոնիսյան թվականով՝ 552 թ.) [8]:

Սահակ Ա. Պարթև կաթողիկոսը (387-429 թթ.) քաջ գիտակցում էր, որ Երուսաղեմի Տոնացույցի թարգմանությունն ու խմբագրությունը դեռևս բավարար չէին Հայոց քրիստոնեական տոնացույցի գործածությունն ամբողջապես ապահովելու համար: Ուստի և անհրաժեշտ էր ունենալ Զատկացուցակ, որը պետք է հիմք դառնար Զատկի և դրա հետ կապված մյուս շարժական տոների օրերը որոշելու համար, ընդ որում ոչ միայն տվյալ տարում, այլ նաև գոնե 95-ամյա պարբերաշրջանի համար: Այդպիսի զատկացուցակներ արդեն կազմվել էին՝ 8-ամյա, 30-ամյա, 95-ամյա, սակայն Սահակ Պարթև հայրապետն ընտրեց Անդրեասի կազմած 200-ամյա Զատկացուցակը: Այնուհետև Հայոց կաթողիկոսը

պատվիրեց Հովսեփ Պաղնացուն և Եզնիկ Կողբացուն թարգմանել այն ասորերենից, ու վերջինս ներդրվեց Հայոց քրիստոնեական տոնացույցի մեջ [8]:

Հարկ է նաև նշել, որ ՄՄ Հ^մ 1973 ձեռագրում՝ Ջատկի մեկնության վերջում, պահպանվել է Անդրեասի 200-ամյա Տոմար-Տոնացույցի համար գրված 17 կանոնը [10]:

Այդ կանոններից պարզ է դառնում, որ կիրառվել է նահանջի գաղափարը, Անտիոքացվոց թվականության համակարգը՝ իբրև Հուլյան տոմարի տարբերակ: Հստակ է նաև, որ Քրիստոսի Ծննդյան և Հայտնության տոները դրված է «Տբէթ ամսի 21-ին», որը համապատասխանում է Հուլյան տոմարի հունվարի 6-ին: Կանոններում խոսվում է նաև քառասորդաց պահքի մասին: Հարկ է նաև նշել, որ 4 կանոն վերաբերում է Լուսնի լրման օրվա որոշմանը 19-ամյակի հենքի վրա: Նաև նշվում է գարնանային օրահավասարի օրը՝ մարտի 20-ը, այնուհետև Լուսնի լրման ամիս-ամսաթիվը, որին հաջորդող կիրակին արդեն Ջատկի տոնն է: Առաձին կանոններով սահմանվում է նաև Պենտեկոստեի (Հոգեգալուստ) նշման օրը՝ Ջատկից հետո 50-րդ օրը: Վերջին՝ 17-րդ կանոնում խոսվում է հոբելյանի մասին: Իսկ նշյալ կանոններից «Մեկնութիւն տոմարի Անդրեասայ» բնագրում մեկնված են նահանջի, Լուսնի լրման օրվա որոշման հարցը, ինչպես նաև Հայտնության ամիս-ամսաթիվը, որը համընկնում է Արաց 30-ին:

Խոսելով խնդրո առարկա բնագրի մասին՝ նշենք, որ մինչև վերջերս «Մեկնութիւն տոմարի Անդրեասայ» աշխատությունը, որի բովանդակած հարցուպատասխանիքը մեծ մասամբ վերաբերում է Հայոց Մեծ թվականին և հայկական շարժական տոմարին, անտիպ էր: Այս աշխատությունը պահպանվել է բազմաթիվ ձեռագրերում, որոնցից Ջ. Էյնաթյանն օգտագործել է 7-ը, համեմատել և հրատարակել բնագիրը: Այդ ձեռագրերն են.

ա. Հ^մ 1973, ԺԴ. դար, թ. 152ա-155ա, 1342 թ., թերթ՝ 327, տող՝ 21-27:

բ. Հ^մ 6869, թ. 100ա-104բ, 1365 թ., թերթ՝ 261, տող՝ 16-20:

գ. Հ^մ 2001, թ. 200ա-203ա, 1373 թ., 1480 թ., թերթ՝ 247, տող՝ 19-30:

դ. Հ^մ 2152, թ. 193աբ, ԺԳ. դար, 1402-1408 թթ., թերթ՝ 252, տող՝ 25-58:

ե. Հ^մ 3587, թ. 165-166, 1468 թ., թերթ՝ 123, տող՝ 25-27:

զ. Հ^մ 2017, թ. 411ա-414բ, 1637 թ., թերթ՝ 429, տող՝ 18-20:

է. Հ^մ 530, թ. 124ա-126բ, բաղկացած է երեք ձեռագրերից, թերթ 140 [11]:

Հարկավոր է ընդգծել, որ Հայոց Մեծ թվականով առաջնորդվելու որոշումը մեր Եկեղեցու և ժողովրդի կյանքում պատմական շրջադարձ էր, որը տեղի ունեցավ Մովսես Բ. Եղիվարդեցի կաթողիկոսի (574-604 թթ.) օրոք՝ տոմարագետ Աթանաս Տարոնեցու ջանքերով: Թեև Ջ. Էյնաթյանը կարծում է, որ Աթանաս Տարոնացին էաս Աղեքսանդրացու կազմած 532-ամյա Ջատկացուցակը վերակազմեց հայկական շարժական տոմարով՝ ամեն տարվա եկեղեցական տոնի համար տալով հայկական օրացուցային ամսաթիվը [12], սակայն Ռ. Վարդանյանը հիմնավորում է, որ նա «Պատճեն տոմարի Հայոցի» սկզբնավորողն է, որը գրել է Մովսես Բ. Եղիվարդեցի կաթողիկոսի հանձնարարությամբ 581 թվականին [12]: Եվ ինչպես նկատում է ուսումնասիրող Ջ. Էյնաթյանը՝ Հայ Եկեղեցու բազմադարյա պատմության ընթացքում օտար ազդեցություններից զերծ մնալու համար հարկավոր էր ունենալ սեփական տոմարական համակարգ [11]: Հայոց շարժական տոմարը անշարժ օրացույցների հետ համաձայնեցնելու անչափ կարևոր և մեծ պատրաստակամություն պահանջող գործը իրականացրեց Անանիա Շիրակացին՝ Անաստաս Ա. Ակոռեցի կաթողիկոսի (661-667 թթ.) հանձնարարությամբ Է. դարակեսին: Նրա «Պատճեն տոմարի» աշխատությունը բովանդակում է և՛ հայկական, և՛ հարևան ժողովուրդների օրացույցներին վերաբերող տեսական ու գործնական հաստիքներ, որոնք միախառնված են ժամանակի աստղագիտական գիտելիքների մանրամասն բացատրություններին [11]:

Ջ. Էյնաթյանն այն կարծիքն է հայտնում, որ տոմարագետներն ընդհանրապես «Մեկնութիւն տոմարի» խորագրված իրենց ուսումնասիրություններում մեկնել են «Պատճեն տոմարի» աշխատությունը և մի քանի հարյուրամյակ այն փոխանցել սերունդներին [11]: Եթե հեղինակը, «Պատճեն տոմարի» ասելով, հասկանում է, օրինակ, Շ-եակ Ջատկացու-

ցակը կամ Հայոց Մեծ թվականության համակարգի հետ կապված նմանատիպ խնդիրները, ապա այդ տեսանկյունից ենթադրությունը սխալ չէ:

Ինչ վերաբերում է «Մեկնութիւն տոմարի Անդրեասայ» բնագրին, պետք է նշել, որ այն զետեղված է եղել Անանիա Շիրակացու տոմարական մատյանում՝ «Քննիկոն»-ում և կազմել է դրա մի մասը: Տոմարի մատյանում առկա է 28՝ կանոն. այս մասին հայտնում է հեղինակը «Անանիա Շիրակայնոյ համարողի ասացեալ Զատկին Տեառն» կոչվող ճառի հիշատակարանում, նաև 19-ամյա «Լուսնացոյց»-ը, որից պահպանվել է միայն հիշատակարանը, իսկ «Պատճեններում»՝ Լուսնի ծնունդն ու լրումը գտնելու կանոնները, Լուսնի գատկական լրման 19-ամյակի աղյուսակները և 8 ազգերի տոմարների «Պատճենները»՝ իրենց տեսական ու գործնական հատվածներով [11]:

Մեկ անգամ էլ նշենք, որ Անանիա Շիրակացու տոմարական մատյանում ընդգրկված 28 կանոնի մասին տոմարագետը հայտնում է Շ.-եակ Զատկացուցակի հիշատակարանում: Այն առկա է նաև տոմարական ժողովածուների, ինչպես նաև Հովհաննես Կոզեռնի մեկնության մեջ՝ որպես մեկնության մի մաս: Հայոց շարժական տոմարի մեկնության մասին կարող ենք ասել, որ դրա մի մասը պահպանվել է ՄՄ Հ^մ 2679 գրչագրում, այն է՝ Լուսնի լրման 19-ամյակը և Հայոց շարժական տոմարով լրման օրը գտնելու կանոններն առկա են «Մեկնութիւն տոմարի Անդրեասայ» վերնագիրն ունեցող կամ անվերնագիր հարցուպատասխանիքի ձևով գրված տոմարական ժողովածուներում: Նշենք, որ այդ 28 կանոնը վերաբերում են հետևյալ հարցերին. «Ձի՞նչ է ժամանակ կամ զի՞նչ հոլով ժամանակաց, զի՞նչ է ողոմպիադն, զի՞նչ է ընդիքտիոն, զի՞նչ է բեսեքիստոն, զի՞նչ է յոբելեանն, զի՞նչ է թուական, զի՞նչ է նահանջ, զի՞նչ է նահանջից նահանջն, զի՞նչ է Թ. և Ժ.-երեակ, զի՞նչ է ԲԸ.-երեակք, զի՞նչ է բորմադ, զի՞նչ է կադանդ և կադանդիկոս, զի՞նչ է նոնսոն, զի՞նչ է իդսոն, զի՞նչ է հնգեակ, զի՞նչ է վեցեակ, զի՞նչ է Ե. թիւ ժամ կատարելք, զի՞նչ է, որ Դ. կրկնելք գրանիս Լուսնին՝ յորժամ գիշերի գորչափն գնալն կամիցիմք գիտել, զի՞նչ է, որ ԲԺ.-անա-

պատկենք, յորժամ ի կենդանատեսակսն յորումս կամիցիմք գիտել, զի՞նչ է, որ զեկամուտն ի նահանջէն յաւելիսն ասեն երբայեցոց և այլոց, որ (անշարժ)իւք վարեալ ամիսն աւորիք և ոչ պատշաճի, զի՞նչ է, որ ԺԲ. ամիս է տարին, զի՞նչ է Ե., որ ՅԿԵ. օր է, զի՞նչ է տարին և ամեն» [3]: Այս ամենից պարզ է դառնում, որ այս կանոններում Անանիա Շիրակացին սահմանել է թվականը և դրա դրսևորումները, ինչպիսիք են օլիմպիադը (4-ամյա պարբերաշրջան), ինդիկտիոնը (15-ամյա պարբերաշրջան), հոբելյանը (50-ամյա պարբերաշրջան), նոնսոսը (5-ամյա պարբերաշրջան), իդոսը (8-ամյա պարբերաշրջան): Բացի այդ՝ անվանի տոմարագետը մեկնել է, թե ինչ է տարին, կադանդն ու կադանդիոսը: Անանիա Շիրակացին բացատրել, սահմանել ու մեկնել է նաև տարբեր ազգերի տոմարներում կիրառված տոմարական երևույթներն ու եզրույթները և դրանց բաղադրատարրերը, որպիսիք են բեսեքիստոնը կամ քսանութերյակը (շաբաթական շարքի 28-ամյա պարբերաշրջան), նահանջը, տասնիններյակը, հնգյակը, վեցյակը, վերադիրը, յոթներյակը, միջոցը, Զատկի լրումը, Ե. թիվը, Կ. թիվը, «չորեկնելք»-ը, «ԲԺ.-անապատկենք»-ը, «ի նահանջէն յաւելիսն հան»-ը և այլն: Ռ. Վարդանյանը նշում է, որ թվարկվածների որոշակի դրսևորումներն արտացոլվում են Անանիա Շիրակացու Շ.-եակի հոռմեացոց ու հայոց շարքերում, «Լուսնացոյց»-ում, ինչպես նաև ազգերի տոմարների պատճեններում [3]: Իսկ մեկնության մյուս հատվածում, որը հրատարակել է Ջ. Էյնաթյանը [11], Անանիա Շիրակացին անդրադառնում է հետևյալ խնդիրներին՝ «Ձի՞նչ է տոմար, զի՞նչ է ամիս, զի՞նչ է կրկնակ ամսոցն, զի՞նչ է կիսակ, զի՞նչ է շրջանն, զի՞նչ է, որ երթամք ԲԸ. (28), ԲԸ. (28), յորժամ Է.-երեակ տոնենք, զի՞նչ է գնալ ԲԸ. (28), և ԳԴ. (4) մասն ի վերայ բերել, զի՞նչ է, որ երթամք ԺԹ. (19), յորժամ վերադիր առնենք Հ(ո)ռոմի, զի՞նչ է, որ Ժ.-երորդ կանոնին թիւ մի յաւելու, զի՞նչ է բազմապատկեալն յաւելու, զի՞նչ է ըստ նահանջիցն պակասեցո, զի՞նչ է ԹԺ.-երեկաց յաւել, զի՞նչ է երթն Լ. (30), զի՞նչ է Գ. (3) ի վերայ բեր կամ Դ. (4) ի բաց երթ, զի՞նչ է, որ օրն ԲԴ. (24) ժամ, զի՞նչ է, որ թաւալմամբ գնայ արեգակն, որպէս գիտացին, թէ թաւալի արեգակն, զի՞նչ է, որ Ծ. (500) ասպարեզ է Ա. (1)

¹ Ջ. Էյնաթյանի հրատարակած բնագրում այն ունի 23 կանոն:

յառաջխաղացումն արեզական, զի նչ է, որ ի զհշերի ընդ երկրաւ դառնայ արեզակն, զի նչ է, որ ամսամտին ասէ՝ կալ թիւ մի, զինչ է՝ կալ հանապագ Լ. (30), զի նչ է, որ ասէ կալ հանապագ ԽԵ. (45), զի նչ է՝ կալ ԺԳ. (13) և զնահանջն, զի նչ է, որ յայտնութեանն ոչ ասէ արկանել ի վերայ, այլ ասէ՝ կալ զնահանջն և տուր մեհեկի, զի նչ է, որ ասէ՝ կալ զվերադիրն, երթ առանց կիսակի, զի նչ է՝ կալ ԽԶ. (46), զի նչ է, որ ասէ, թէ քան զհասարակածն աւելի է ի նոյն ամսեան է լրումն, և թէ՛ պակաս է՝ յառաջին ամիսն ելանէ» [11]:

Ինչպես նկատվեց վերը թվարկվածից՝ առաջին խնդիրները, որոնց անդրադառնում է Անանիա Շիրակացին, թվականի դրսևորումներն են: և Հայոց Մեծ թվականի սահմանման, դրան առնչվող այլևայլ հարցերին անդրադաձ կա ոչ միայն նշյալ բնագրում, այլ նաև գրեթե բոլոր «Տոմարի մեկնություններում»: Այդ պատճառով հարկ ենք համարում համառոտ անդրադառնալ այդ հարցին: Այսպես՝ կարևոր է նշել, որ եթե տոմարական հիմնական տարրերի սահմանումները մյուս ժողովուրդների «պատճեններում» գրեթե նույնն են, ապա Հայոց տոմարի դեպքում այդպես չէ, քանի որ այստեղ տեսությանը հատկացված մասում տրված են Հայոց շարժական տոմարի առանձնահատկություններին հարմար կանոններ, որոնք եթե խախտվեն, կխախտվի նաև տոների ճշգրիտ հաշվարկը: Դրանցից հիմնականը վերաբերում է «Թուական այսպես արա» ձևակերպմանը, որը «Պատճեն տոմարի Հայոց» բաժնում տրված է երկու ձևով: Կարող է թվալ, թե թվականը հաշվելու համար պետք չէր սահմանել առանձին կանոն, քանի որ բավարար էր տվյալ հարցի համար ընդհանուր սկզբնակետ ունենալը: Սակայն ուշագրավ է, որ այդ աշխատության հեղինակը սահմանումների համակարգում հիմնական տեղը հատկացնում է հենց այդ կանոնին՝ ինչպես նկատել է Ջ. Էյնաթյանը [11]: Իսկ կանոնը տրված է երկու ձևով, որոնցից մեկը կապվում է Հայտնության, իսկ մյուսը՝ գարնանային օրահավասարի հետ: Առաջին դեպքի համար սահմանված է հետևյալ կանոնը. «Կալ թիւ մի յԱրաց ամսոյ, թուեա՛ մինչև ցՅայտնութիւն, չորեքպատկեա՛, և այն է: Թէ յառաջին ամիսն ես, Գ. (3) ե՛րթ ի բաց, յերկրորդին՛ Բ. (2), յերրորդին՛ Ա. (1), իսկ չորրորդին լրիւ կալ՛

նահանջ է [11;12]»: Քանի որ Հայոց Մեծ թվականի սկիզբը դրվել էր Հուլյան տոմարով 552 թ. հուլիսի 11-ին, ապա առաջին տարվա Հայտնությունը, այսինքն՝ հունվարի 6-ը, համընկել էր Հայոց մեծ թվականի Արաց ամսի 30-ին (Հայոց մեծ թվ. 1-4 թթ.): Իսկ թվականի հաջորդ սահմանումը կապված է գարնանային օրահավասարի հետ: Այսպես՝ «Թուական այսպես արա՛. կալ ժԸ. (18) (պետք է ուղղել ԺԳ. (13)) թիւ Ահկի ամսոյն, թուեա՛ մինչև զգարնանամուտ, չորեքպատկեա՛, և այն է: Թէ յառաջին ամիսն ես, Գ. (3) ե՛րթ ի բաց, յերկրորդին՛ Բ. (2), յերրորդին՛ Ա. (1), իսկ չորրորդին լրիւ կալ՛ նահանջ է» [11]: Ջ. Էյնաթյանը հեշտորեն կռահում է, որ եթե Արաց 30 = հունվարի 6, ապա նույն տարում Ահկի 13 = մարտի 20 [11]: Եվ եթե փորձենք բացատրել սահմանումը, այն ցուցում է, որ հայկական ցանկացած տարեթիվ գտնելու համար պետք է տեսնել, թե գարնանային օրահավասարը Ահկի (Ահեկան) 13-ից մինչև ուր է հասել, բոլորը բազմապատկել չորսով, հաշվի առնել սահմանման խորհուրդը, և կատարել խնդրելին:

Ասվածից նկատելի է դառնում, որ Հայոց տոմարի շարժական լինելը հաշվի է առնված, ավելին՝ թվականը հաշվում էին հենց այդ շարժումանը նայելով: Այս դեպքում այդպես էին վարվում՝ Հայտնության և գարնանային օրահավասարի շարժումներին հետևելով [11], քանի որ այս երկուսն էլ հուլյան տոմարով լինում էին անշարժ ամիս-ամսաթվերի՝ հունվարի 6-ին և, արտի 20-ին: Հովհաննես Կոզեռնը հետևում է առաջին կանոնին և տալիս հետևյալ սահմանումը. «Կալ թիւ մի յԱրաց ամսոյ և թուեա՛ մինչև ցՅայտնութիւն, վասն զի յորում ամի զթուական եղին, Յայտնութիւնն յԱրաց ամսոյ Լ.նն (30) էր, և առաջին ամ էր յետ նահանջի» [11; 14]:

Կա ենթադրություն, որ 532-ամյակը՝ ազգային ամիսներով և շարժական տոմարին համապատասխանեցրած, ընդունվել է 584 թ. հաշվումներն սկսելով 552 թվականից: Այնուհետև Բ. դարում Անանիա Շիրակացին կազմել է Լուսնի և ՇԼԲ. Աղյուսակները [11]: Ակադեմիկոս Լ. Խաչիկյանը փաստում է, որ ողջ միջնադարի ընթացքում առաջնորդվել են Հայոց Մեծ թվականով: Նա նշում է, որ հիշատակարանների մեծ մասի մեջ գրության ժամանակը

ցույց է տրված միայն Հայոց թվականությամբ: Կան հիշատակարաններ, որտեղ Հայոց թվականին զուգահեռ նշված է նաև Փրկչականը: Սակայն միասնական Փրկչական թվական գոյություն չունի [15]:

Դառնանք «Մեկնութիւն տումարի Անդրեասայ» բնագրի բովանդակությանը:

Մեկնության հեղինակը նախ բնորոշում է, թե ինչ է տումարը՝ «Տումար ասի ժողով, սկիզբն աստեղաբաշխութեան և ի նոցանէ գատեալ զայս Բ. (2) լուսաւորացս զհանգամանս ընթացից. զԱրեգակն վասն հասարակութեանն, զի յետ այնորիկ չարչարանքն և յարութիւնն Փրկչին, իսկ զԼուսինն, զի ի լրման սորա կամաւոր չարչարանքն. նաև զայլոց աստեղացն պարտ է արկանել ի նոյն իրողութիւն ըստ ընթացից իւրեանց... Իսկ տումար ասի ժողով կամ վասն հասանելոյ աստեղաբաշխութեան կամ վասն գտիեզերս ժողովելոյ այս խմբաւորութիւն, կամ վասն Բ. (2) լուսաւորացո սակս ի միասին դրման, վասն որոյ ի Քրիստոս ժողովելոյ: Դարձեալ է տումար Արեգակն և Լուսնի ընթացք»:

Սա միանգամայն գիտական բացատրություն է՝ հաշվի առնելով ժամանակի հաշվարկի աստղագիտական պատկերացումները, հենված Արևի ու Լուսնի հարաբերակցությանը, համընթաց քրիստոնեական ընկալումներին:

Այս բավական սպառնիչ բացատրական հատվածի կողքին ներկայացնենք նաև Էդուարդ Աղայանի՝ «տումար» բառի բացատրությունը, այն է՝ 1. Տումարների թվականների ժամանակագրական հաշվումների համակարգ, 2. Տումարի վրա հիմնված աղյուսակ կամ գիրք, որի մեջ տրվում է եկեղեցական տոների կարգը, տոնացույց [16]: Նկատելի է՝ բառի բացատրության առաջին իմաստն առավել ամբողջական է, քանի որ տումարը միայն տոնացույցը չէ, այն ավելի լայն իմաստ ունի, որի հիմնավորումը տեսնում ենք Անանիա Շիրակացու սահմանման մեջ: Իսկ գրաբարի բառարանում կարդում ենք՝ 1. Գրքի մի հատուած՝ վերնագրով, 2. Գիրք, մատեան, 3. Վաւերական գրութիւն, փաստաթուղթ, 4. Թուական, ժամանակագրութիւն [17]: Բերված օրինակները փաստում են, թե ինչ մեծածավալ ընդգրկում ունի տումար հասկացությունը՝ Արեգակի ու Լուսնի ընթացքից մինչև տոնացույց և ժամանակագրություն:

Անանիա Շիրակացին իր «Մեկնութիւն տումարի Անդրեասայ» բնագրում մեկնում է մի շարք տումարական եզրեր: Հնչակավոր տումարագետը բացատրում է, թե ինչ է **կրկնակը**. «Այն զի ասէ Նաւասարդի կրկնակ չկայ. և այս է պատճառն: Վասն զի ամիսն Լ. օր է, և շաբաթն Է. օր, և յորժամ ամիսն է օրեայ բաժանես, լինի Դ. շաբաթ. և մնայ Բ. օր զոր կրկնակ կոչենք հոռոյ զերկրորդ աւուրն. նոյնպէս և զայլսն իմասցիս, զի երթայ ըստ կարգի և լինի շաբաթ և ապա ի միսն դառնայ» [18]: Նշենք, որ կրկնակը ցույց է տալիս, թե շաբաթը մի ամսվա մեջ ինչ կրկնություն ունի և ինչ մնացորդ է ստացվում: Ինչպես Հայոց հին տումարում, այնպես և այլ ժողովուրդների տումարներում լայն կիրառություն է ունեցել ամիսների կրկնակը: Եվ քանի դեռ գոյություն չեն ունեցել շաբաթվա օրերը որոշելու հեշտ եղանակներ, այն որոշել են ամիսների կրկնակների և յոթներյակների միջոցով: Հովհաննես Կոզեռնը մեկնում է կրկնակի հարցը և նշում, որ Նավասարդը կրկնակ չունի, որովհետև շաբաթն ունի 7 օր, իսկ ամիսը՝ 30, և մի ամսվա մեջ կտեղավորվի 4 շաբաթ, կմնա 2 մնացորդ, որը կոչվում է կրկնակ. այդ 2-ը լինում է հաջորդ Հոռի ամսվա կրկնակը [18]: Նշենք նաև, որ կրկնակի հաշվումը կատարվում է տարվա առաջին ամսից, որը Հայոց տումարի դեպքում Նավասարդն է, իսկ Հուլյան տումարի դեպքում՝ հունվարը: Եվ այդ, Հայոց տումարի առաջին ամիսը կրկնակ չունի: Իսկ արդեն երկրորդ Հոռի ամսվա կրկնակը հավասար կլինի առաջին ամսվա օրերի թիվը յոթի բաժանելուց հետո ստացված մնացորդին, այսինքն՝ երկու: Սահմի ամսվա կրկնակը հաշվելու համար հարկավոր է նախորդ (Հոռի) ամսվա կրկնակը գումարել տվյալ ամսվա օրերի քանակին, ստացվածը բաժանել յոթի, իսկ մնացորդը կլինի Սահմի ամսվա կրկնակը, այսինքն՝ 4: Եվ այս կարգով կարելի է հաշվել մնացյալ բոլոր ամիսների կրկնակները [19]:

Անանիա Շիրակացին իր մեկնության մեջ պարզաբանում է, թե ինչ է **վերադիրը**: Նա ասում է. «Զի նչ է վերադիր: Զմետասան աւուրսն, զոր աւելի ընթանայ Արեգակն, քան զԼուսինն, վերադիր կոչէ» [11]: Իսկ տումարագետի «Տիեզերագիտության և տումարի մեկնություններ»-ում տեսանելի է խնդրո առարկայի

շուրջ առավել ընդարձակ ձևակերպումը, այն է՝ «Վերադիրք են արեգակնայիցն յաւելմանցն հաւաքեցեալ ամսացելոցն արտադրութեանցն մնացուածք, որք անկանին ի վերայ լուսնի: և դարձեալ ոչ է պարտ կորուսանել զտարելին քանիս Լուսնին, այլ ածելովն ի սա ցուցանի քանիք Լուսնին ի նորումս և ելս տարւոյն ճշգրիտ հարկատրապէս ի նմանէ սկսանի վերադիր նոր ամենայն ազգաց: Դարձեալ՝ զմետասան աւուրսն, զոր Արեգակը աւելի ընթանայ, քան զԼուսնին, վերադիր կոչեցին...» [18]: Կանոններից պետք է ենթադրել, որ վերադիր (եպակտ) է կոչվում արեգակնային և լուսնային տարիների օրերի թվի տարբերությունը: Ինչպես նշում է Հ. Բադայանը՝ Լուսնի շրջանի առաջին տարվա սկզբում տարվա վերադիրը պետք է ընդունել 0, որովհետև այդ ժամանակ դեռևս տարբերություն չի առաջանում, իսկ մեկ տարվա ընթացքում, այն է՝ Լուսնի շրջանի երկրորդ տարվա սկզբին, տարբերությունը լինում է 10 օր 20 ժամ 59 րոպե 46 վայրկյան, որը, հաշվումները հեշտորեն կատարելու համար, ընդունված է համարել 11 օր [19]: Վերադիրը ցույց է տալիս Լուսնի հասակը տարվա վերջին օրը, և այն դառնում է հաջորդ տարվա Լուսնի հասակի վրա ավելացվող օրերի քանակ, այն է՝ վերադիր՝ արևային (365) և լուսնային (354) տարիների համարժեքությունը պահպանելու համար:

«Մեկնութիւն տոմարի Անդրեասայ» բնագրում Անանիա Շիրակացին անդրադառնում է նաև **Է.-երեակի** (յոթներյակ) հարցին: Նախ ասենք, որ յոթներյակ որոշելը նշանակում է, թե տվյալ տարվա վերջին օրը շաբաթվա ինչ օր է: Հ. Բադայանը տալիս է ընդհանուր կանոնը և ասում, որ Հայոց Մեծ թվականով յոթներյակը գտնելու համար պետք է տարբերվին գումարել 3 և գումարը բաժանել 7-ի, բաժանումից ստացված մնացորդով որոշվում է յոթներյակը. եթե մնացորդը 1 (Ա) է, ուրեմն յոթներյակը երկուշաբթի է, երկուսի դեպքում՝ երեքշաբթի և այսպես շարունակ (յոթի դեպքում կիրակի): Եթե բաժանումից մնացորդ չի ստացվում, այսինքն՝ զրո է, պետք է համարել յոթ [19]: Անանիա Շիրակացու մեկնության մեջ նկատեցինք մի գեղեցիկ հատված, որտեղ բացատրում է, թե ինչ է յոթներյակը. այդ հատվածը, բացի տոմարականից, ունի նաև աստվածաբանական և վարդապետական բնույթ ու

մեկնություն: Այսպես՝ «Եօթներեակքն ամաց շաբաթացելոց արտադրութեանցն մնացուածք, որք անկանին ի վերայ Արեգականն: Դարձեալ՝ աւուրք շաբաթուն է Է.երեակ (7)՝ միաշաբաթ [1 – (հավելումը մերն է)], Բ.շաբաթ (2), Գ.շաբաթ (3), Դ.շաբաթ (4), Ե.շաբաթ (5), Զ.շաբաթ (6), շաբաթ [7] ((հավելումը Գ. Գ.-ի): Այսքան անուանք նշանակեն զանաշխատ և զանշարժ էութիւն Արարչին. վեցեակ աւուրք շաբժեալ կամքն՝ ի գոյացուցանել զեակս և զժամանակս, Զ. (6) աւուրքք անժամանակ հանգստեան էին և Է.երորդին (7) դադարեալ» [18]:

Պետք է ասել, որ շաբաթական շաբքը անհրաժեշտ է հաշվել երբայական համակարգով, որպեսզի հանգստյան յոթերորդ օրը համընկնի շաբաթ օրվան և ոչ թե կիրակիին, ինչպես ընդունված է ժամանակակից հաշվումների մեջ:

«Մեկնութիւն տոմարի Անդրեասայ» բնագրում հեղինակը «Զի նչ է նահանջ» հարցին պատասխանում է, թե «զի նչ է Գ. (3) ժամսն, որ ի Դ. (4) ամի ար մի կատարի որոշումն կարգեցին և կոչեցին նահանջ, որ է որոշումն ժամանակաց» [11]: Իսկ Անանիա Շիրակացու «Տիեզերագիտութիւն և տոմար» աշխատության մեջ գտնում ենք նահանջի առավել ընդգրկուն սահմանումը՝ «Նահանջ է որոշումն ժամանակաց ընթացիցն արգեալ կարգին, որպէս և լսի իսկ ըստ պարսկական լեզուի՝ «հատումն, կրճիմն»: և դարձեալ՝ կարգումն եկամուտ արեգակնային Գ.ից (3) ժամուցն, հաւաքումն յօր մի՝ տունջեան հետևելով խաւարի: Դարձեալ նահանջն «դադարումն» ասի, ժողովեալ ի Դ.ից (4) ամացն լեալ օր մի և զօրն՝ յաւելումն ի տարին ասեն, և զժամսն ի սկզբանէ արարածոց ասեն...» [18]: Սակայն նկատելի է, որ այդ 3 ժամը տարեկան կուտակվելով՝ 4 տարվա ընթացքում դառնում է 12 ժամ, և այդ 12 ժամը 1 օր չի կազմում: Այս փաստը բավական հետաքրքիր է: Հայտնի է, որ մարդկային կյանքի զարգացմանը զուգընթաց կարիք է զգացվել օրը բաժանել մի քանի մասի, օրինակ՝ 360, 4, 6, 12 և ապա 24: Բաբելոնացի աստղագետները նպատակահարմար են գտել օրը բաժանել 12 մասի, որովհետև նրանց հայտնի էր, որ Արեգակը տեսանելի շարժմամբ տարվա ընթացքում անցնում է կենդանակերպի 12 համաստեղություններով:

Ենթադրվում է նաև, որ օրը 24 մասի բաժանելու սովորույթը մտցրել է հույն աստղագետ Կլավդիոս Պտղոմեոսը Ք. հ. Բ. Դարում [19]: Թեև գիտենք, որ Հայկական հին օրացույցներում նույնպես օրը 24 մասի էր բաժանված [19], սակայն Անանիա Շիրակացու մեկնության տվյալ հատվածից կարող ենք ենթադրել, որ հայերը ևս ունեցել են օրվա 12-մասնյա բաժանում: Հակառակ դեպքում անբացատրելի կլինի ամեն նահանջի տարում Գ. (3) ժամվա ավելցուկի և 4 տարի հետո 1 օր դառնալու պարագան: Այս է պատճառը, որ «Յայնմ ետեղ Բ. (2) օր զկնի միմեանց նոյն եղանի Լուսնի՝ որպէս մերս ի Նաւասարդի: և Հռոմայեցւոցն ի մուտն Մարտի, վասն որոյ և կէսքդ, որ ի Յունուարի, նոյնպէս կան ի վերայ Փետրուարի, և ոչ անցնի կէսն ի Մարտի» [18]: Հովհաննէս Իմաստասերը մեկնում է այն հարցը, թե ինչու Հայոց շարժական տոմարով առաջնորդվելիս ամեն 4 տարին մեկ չենք ավելացրել հավելյալ 1 օրը: Նա ասում է, որ «Որպէս նահանջդ՝ արւ աւելի Արեգականն է, որ յաւելու յկթներեակս ազգաց, բայց ի հայդ՝ ոչ, վասն որոյ ամիսք նոցա շարժին, այլ ոչ տաւնք: Չոր եթէ ի մերումս էր եղեալ, որպէս զԵբրայեցւոցն ի նահանջի ամի զԱւելեացն վեց ունելով, և զարն աւելի յկթներեակ տարոյն յաւելեալ՝ անաշխատ մեզ զգիտութիւն արուեստիցդ ցուցանէր: Ձի կթներեկիդ յաւելուած ըստ ընթացից Արեգականդ է, իբրև զվերադիրդ, որ յաւելուած Լուսնի, դոքս ցուցանեն մեզ յայտնապէս զընթացս Լուսնի և Արեգական և զանցեալ ժամանակս...» [20]:

Ամփոփելով մեր շարադրանքը «Մեկնութիւն տոմարի Անդրեասայ» մեկնության շուրջ՝ առանձնացնենք ևս երկու շատ կարևոր և ուշագրավ կանոն, որոնք վերաբերում են Լուսնի ծնունդն ու լրումը գտնելուն: Անանիա Շիրակացու մեկնության մեջ կարդում ենք. «Օնունդ Լուսնի այսպէս արա՛. կա՛լ հանապազ Լ. (30), զվերադիրն և զկիսակն է՛րթ, որ մնայ, յանքան աւուրս ամսոյն է» [18]: Հակված ենք Հ. Բաղայանի այն տեսակետին, որ Լուսնի ծնունդի ժամանակը այս կանոնով որոշելը ունի որոշակի թերություն, այն է՝ հաճախ տարվա վերադրի և կիսակի գումարը մեծ է լինում 30-ից [19]: Այդ դեպքում կարելի է 30-ի փոխարեն գումարել 60: Ապա վերադրի ու կիսակի գումարը հանել 60-ից, ստացվածը

բաժանել 30-ի (վերջինս բացակայում է Հովհաննէս Մարկավագի կանոնում), և ստացված մնացորդը ցույց կտա՝ նորալուսինը երբ է եղել [19]: Իսկ լիալուսնի ժամանակը որոշելու համար պետք է տարվա վերադրին ավելացնել տվյալ ամսվա կիսակը և ստացվածը հանել 45 հաստատուն թվից: Կանոնը համեմատելով Հովհաննէս Իմաստասերի «Պատճէն տօմարի» աշխատության մեջ կարգված կանոնի հետ, այն է՝ «Լրումն Լուսնի այսպէս արա՛. կա՛լ ԽԵ. (45) և զվերադիրսն և զկիսակն է՛րթ, որ մնայ, յայնքան աւուրս ամսոյն է [20]»՝ կարող ենք ասել, որ այս եղանակով նորալուսնի և լիալուսնի ժամանակը որոշելը ներկայումս գործածվող եղանակներից տարբերվել է միայն նրանով, որ ամիսների թվի փոխարեն օգտագործել են տվյալ ամսվա կիսակը [19]:

Ամփոփենք աշխատանքը՝ ասելով, որ

1. Խնդրո առարկա բնագրի հեղինակը Անանիա Շիրակացին է, քանի որ այստեղ վերլուծված են Շ.-եակ համակարգն ու դրա բաղադրատարրերը, որոնք ստեղծվել են 562 թ., երբ 552 թ. արդեն ավարտվել էր Անդրեասի 200-ամյա Չատկացուցակը:

2. «Մեկնութիւն տոմարի Անդրեասայ» բնագրում մեկնված են նահանջի, Լուսնի լրման օրվա որոշման հարցը, ինչպես նաև Հայտնության ամիս-ամսաթիվը, որոնք արժարժված ենք գտնում նաև Անդրեասի կարգած 17 կանոններում:

Անանիա Շիրակացու մեկնությունը առաջինն է, և այն դարձել է հիմք հետագա դարերի տոմարագետների աշխատությունների համար. այստեղ մեկնված են անչափ կարևոր տոմարական հարցեր, որոնք ժամանակի տոմարական բազմաթիվ ինդիքներ լուծելու կարևոր միջոցներ են, իսկ քննարկված «տոմար» եզրույթի ընդգրկունությունից պարզ դարձավ, որ տոմարագիտությունը որպէս գիտություն, խորապէս ուսումնասիրվել է ողջ միջնադարում, և գիտնականների հետաքրքրությունը չի նվազել նաև այսօր:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. «Մատենագիրք Հայոց», Է. դար, հտ. Գ., Անթիլիաս-Լիբանան, 2005,
2. **Անանիա Շիրակացի**, Մատենագրություն, թարգմ., ծանոթ. և առաջ.՝ Ա. Աբրահամյանի և Գ. Պետրոսյանի, Երևան, 1979,

3. **Վարդանեան Ռ.**, Անանիայի Շիրակացույ (Շիրակունւոյ) համարողի ՇԼԲ. կարգը, Երևան, 2015,
4. **Բրուտյան Գ.**, Հայկական օրացույցը իր սկզբնավորումից մինչև մեր օրերը, Երևան, 2018, էջ 9:
5. **Թումանյան Բ.**, Հայ աստղագիտության պատմություն, Երևան, 1964,
6. **Անասյան Հ.**, Հայկական մատենագրություն, հտ. Ա., Երևան, 1959,
7. **Արրահամյան Ա.**, Անդրեասի տոմարագիտական աշխատությունները, Բնագիտության և տեխնիկայի պատմությունը Հայաստանում, «Գիտական հետազոտությունների ժողովածու», հտ. Չ., Երևան, 1967,
8. **Վարդանյան Ռ.**, Հայոց տոնացույցը (4-18-րդ դարեր), Երևան, 1999,
9. **Վարդանյան Ռ., Սարգսյան Լ., Սիմոնյան Գ.**, ««Ժամանակական կանոնի»՝ Արարչության թվականության համակարգերի և Ա. Շիրակացու հաշվման սկզբունքների փոխառնչությունները», Աստվածաբանության ֆակուլտետ, Տարեգիրք Չ., Երևան, 2011,
10. ՄՄ, ձեռագիր Հ^մ 1973, էջ 255ա. **Ռ. Վարդանյան**, նշվ. աշխ.,
11. **Էյնաթյան Ջ.**, Տիեզերագիտության և տոմարի մեկնություններ, Երևան, 2015,
12. **Վարդանյան Ռ.**, «Պատճեն տոմարի Հայոց»-ի խմբագրությունների ժամանակի որոշումը (6-18-րդ դդ.), Երևան, 2007,
13. ՄՄ, ձեռ. Հ^մ 5975, թ. 3բ:
14. ՄՄ, ձեռ. Հ^մ 1999, թ. 27ա:
15. **Խաչիկյան Լ.**, ԺԳ. դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, Երևան, 1950, էջ XXX :
16. **Աղայան Է.**, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, հտ. Բ., Երևան, 1976,
17. **Ղազարեան Ռ.**, Գրաբարի բառարան, հտ. Բ., Երևան, 2000,
18. **Անանիա Շիրակացի**, Տիեզերագիտութիւն եւ տոմար, Երևան, 1940,
19. **Բաղայան Հ.**, Օրացույցի պատմություն, Երևան, 1970,
20. **Արրահամյան Ա.**, Հովհաննես Իմաստասերի մատենագրութիւնը, Երևան, 1959.

Сдана/Հանձնվել է՝ 10.06.2020

Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 13.06.2020

Принята/Ընդունվել է՝ 15.06.2020